

Az idő illata

Életutunk, az életen át tartó vándorlásunk, zarándokságunk térben és időben, ráadásul az adott kultúra, vagyis a korszellem befolyása alatt zajlik. Az embernek az időhöz való viszonyulása, időélménye a különböző korokban és kultúrákban eltérő lehet. Ez pedig jelentősen befolyásolhatja életünk fontos területeit, lelki működéseink fontos vonatkozásait. Ennek alapos filozófiai áttekintését adja a koreai származású, katolikus hitű **Byung-Chul Han Az idő illata**¹ című könyvében. Gondolatai és következtetései sokat segíthetnek abban, hogy jobban értsük hiperaktív korunk zaklatottságának okait és rátaláljunk annak lehetséges orvosságaira.

A kereszténység előtti, illetve azon kívüli ún. mitikus kultúrák világának (pl az antikvitás, illetve a Távol-Kelet) időélménye a tartós jelen, az örök visszatérés, amelyben minden esemény a világ múlhatatlan, változtathatatlan lényegét képviseli. Minden, ami történik, az örök igazságok reprodukálását jelenti. A mitikus idő mozdulatlan, mint egy kép.

Más minőségű a történelmi világ időélménye, amely lineáris és amelyben a változás lehetősége teszi jelentéssé az időt. Az idővonalnak meghatározott iránya van, a jövőre irányul. A történelmi időt a kereszténység hozta létre, és ez képezi annak első szakaszát, amelyet Han eszkatológiainak, vagyis a végső időre, a világ végére irányulónak ír le. A történelem az üdvösség története, amelynek kitüntetett pontjai az Ige megtestesülése, mint az időszámítás kezdete, majd a Megváltás, amelynek hírét az Egyháznak el kell terjesztenie a Föld végső határáig, térben és időben egyaránt, míg eljön a végítélet és az azt követő új teremtés. Az idő ura Isten, az ember pedig az Isten által teremtett világ ténszerűségébe van belevetve, illetve ennek objektivitásának van alávetve. A keresztény hívő zarándok, aki előre kijelölt utat követ, határozott céllal, amely nem más, mint az örök üdvösség elérése.

A felvilágosodás korában az eszkatalogikus időképzet helyébe a progresszivitás lép, amelyet a szabadság eszméje lelkesít át: az idő szubjektuma immár nem az ítélő Isten, hanem a szabad ember, aki magát tervezi, sőt alkotja meg a jövőnek. A történelem ugyan üdvtörténet marad, de már csak evilági értelemben: az előállítható, létrehozható jobb jövő reményével. A vallásos üdvözülés várása helyébe a boldogság és szabadság evilági reménye lép. A társadalmi és technikai haladás kvázivallásos narratívába ágyazódik. Az idő megszabadul a természeti és teológiai kényszerektől, elvesztette ténszerűségét, belevettségét, de ezáltal lényegében destabilizálódott. Központi fogalommá vált a gyorsulás, amelynek szimbóluma a XIX. században a vasút lett. Az idő ugyanis egy cél, a jobb jövő felé halad. A gyorsulás, a cél mielőbbi elérése kíváncsú, mert ez a jövőbeli evilági üdv bekövetkeztét előbbre hozza. A magyar olvasó ezen a ponton könnyen asszociál két Petőfi versrészletre:

„Száz vasutat, ezeret!
Csináljatok, csináljatok!
Hadd fussák be a világot,
Mint a testet az erek.
Ezek a föld erei,
Bennök árad a műveltség,
Ezek által ömlenek szét
Az életnek nedvei.”²

„Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán!”³

¹ Byung-Chul Han: Az idő illata. Typotex Kiadó. Budapest, 2024.

² Petőfi Sándor: Vasuton, 1847

³ Petőfi Sándor: A XIX. század költői, 1847

A felvilágosodással induló modernitás azonban az elmúlt évtizedekben átment a posztmodern korba, ahol véget ér a narráció, vagyis nincs lineáris, előrehaladó, konkrét irányt követő fejlődésről szóló, egységes, nagy elbeszélés, nincs összefüggő világmagyarázat, nincs egyértelmű cél.⁴ Lényegében eltűnt az idővonal narratív és teleológiai feszültsége, ezért az idő iránytalanul kavargó pontokká esett szét. Szakadással, szétszaggatott idő jött létre. Egy esemény nem tartalmaz többé utalást arra, hogy folytatódni fog, hogy utána egy további eseményre kerül sor. Saját pillanatnyi jelenlétén túl semmit sem ígér. Egy emlékezés és elvárás nélküli idő jön létre. Egész tartalma kimerül a pusztában itt-ben. Mindez megváltoztatja az egész társadalmat, amelynek struktúrái szétesnek. Jelentőségüket veszítik az olyan kategóriák, mint az ígéret, a hűség, az elköteleződés, amelyek abban az értelemben mind időgyakorlatok, hogy a jövőt megkötik és egy horizontra korlátozzák, vagyis tartamot képeznek.

Egyúttal megérkeztünk az információs társadalom, az informatika és az internet korába is. Az információknak nincsenek összefüggései: egyszerűen rájuk zúdulnak. Az információ pontszerű, mint egy pontszerű élmény. Két ilyen pont között viszont nincs semmi, hiszen ott nincs élmény. A és B élmény között üresség van, a kettő közötti időtartam élmény/információ híján tulajdonképpen veszteség. Ez a fajta élménykeresés illetve tartalomfogyasztás fragmentálja az időt, amely ezáltal elveszti a tartamot, a hosszt és a lassúságot. Az atomizált idő nem köti le tartósan a figyelmet, üres intervallumok keletkeznek, amelyeket drasztikus és ingerlő hatásokkal kell áthidalni, amely a meglepő, a magával ragadó és ütős fordulatok hajszolásával jár együtt. Az üres időintervallumok ugyanis unalmat idéznek elő vagy fenyegetően hatnak, hiszen ahol semmi sem történik, ott a halál van. Az események közötti intervallumok mintegy a halál sávjai. Ebben az eseménytelen köztes időben a lélek letargiába hull, amely fokozza az üres intervallumok kiiktatásának vagy lerövidítésének igényét. Hogy ne időzzenek hosszasan, megpróbálják a szenzációkat még gyorsabban sorakoztatni, vagyis az észlelésnek folyton újat, intenzívet kell kínálni. Ennek a képek, események és információk torlódása a következménye, amely minden szemlélődő elidőzést lehetetlenné tesz. Így szörfölünk át a világon. Mindez magyarázatot ad a média és filmvilág egyre gyorsabb, egyre drasztikusabb, egyre szenzációsabb snittjeire, a multimédia-függőségek sokféle formájára, az ezekhez is kapcsolódó figyelemzavarok és hiperaktív zaklatottság számos esetére.

A posztmodernitásban már nincs mindent átfogó horizont és mindent uraló cél, amely felé menetelni lehetne. Nem linearitás van, hanem hálózat, amely irányítatlan tér. Kapcsolódási lehetőségekből, linkekből szövődik össze, amelyek közül egyetlen iránynak, egyetlen lehetőségnek sincs feltétlen elsőbbsége a többihez képest. Bármikor lehetséges az irányváltás, nincs véglegesség, minden lebegésben van. Míg a keresztény zarándok, de a felvilágosodás eszméiben hívó modern ember is határozott léptekkel haladt a maga célja felé, addig a posztmodern jellemző járásmódja a csatangolás és a csavargás, illetve a hálózat terében a szörfölés vagy tallózás (a keresőmotort jelentő *browser* eredeti szótöve a *browsing* eredetileg legelést, böngészést jelent). Ezek a mozgásformák nincsenek irányhoz kötve és nem ismernek utakat sem. A mai társadalomból azonban hiányzik a csatangolás lassúsága és a csavargás lebegő könnyedsége is. Sietség, zaklatottság, nyugtalanság, idegesség és diffúz szorongás határozza meg ma az életet. A lassú kóborlás helyett az ember az egyik eseménytől a másikig, az egyik képtől a másikig siet. Minden iránytalanul kavarog és ez nem a szabadság növekedéséhez, hanem a tájékozódás elvesztéséhez vezet. Tüzetesebben megvizsgálva az űzöttség érzéséről van szó. A szerző utal Jean-Francois Lyotard francia filozófusra, aki szerint az értelem

⁴ Ennek okait Paneth Gábor, neves pszichoanalitikus így látta: „A XX. század közepére a racionalizmus válságba került. Bebizonyosodott, hogy a tudomány nem teremtett jobb világot. A totálisan felvilágosodott világban baljós sötétség uralkodik (ld. századunk történelmét, háborúit, forradalmait, népiértékeit stb.). A felvilágosodás bedöglött. A XX. század sötét irracionálisba hanyatlik.” Pszichiátria és posztmodern. Előadás. Lillafüredi Pszichiátriai Napok, 1994

eltűnése után már csak a puszta lét marad. Az ebben leledző *anima minima* inkább már csak vegetatív létező, aki csak két létállapotot ismer, a rémületet és az eufóriát, a fenyegető halál félelmét és a megkönnyebbülést vagy örömet, hogy mégis sikerült azt elkerülni.

A teljes életfolyamat gyorsulása megfosztja az embert a szemlélődés képességétől, mert a szemlélődő elidőzés tartós dolgokat feltételez. Lehetetlen gyorsan egymásra következő eseményeknél vagy képeknél elidőzni. Ezért az ember előtt zárva maradnak azok a dolgok, amelyek csak a szemlélődő elidőzésnek nyílnak meg. E két jelenség kölcsönösen rontja egymást, hiszen a szemlélődő elidőzésre való képtelenség, maga is általános sietséghez és szétszóródáshoz vezet. Han mindkettőt arra vezeti vissza, hogy már nem hiszünk a világ tényszerűségében. Minden megcsinálható és előállítható lett (itt gondolhatunk akár a plasztikai sebészetre, vagy nemváltó műtétekre). Mindezek eredményeként maga a lét vesztette el tényszerűségét, folyamattá vált. A világot egészen Isten-nélkülivé teszi, ha megfosztják tényszerűségétől és előállíthatóvá teszik, mert Isten az emberi beavatkozás számára hozzáférhetetlent, „megcsinálhatatlant” jelenti. A szerző itt Martin Heideggert idézi, aki szerint ez az emberi mesterkedés oda vezet, hogy mind nehezebben hallják meg Isten beszédét, amelyet elfojt a készülékek lármája, amit a mai ember majdhogynem Isten hangjának tart és amely miatt, a telt tartam helyébe a folytonos nyüzsgés nyugtalansága lép.

Byung-Chul Han szerint tévút az élménygyakorlás fokozása, mert nem a pontszerű élmények fokozása a kiút, hanem ezek egyetlen értelmes egységbe való összefogása, vagyis a tartam helyreállítása. Itt ismét Martin Heideggert idézi, aki az általános sietséget arra vezeti vissza, hogy képtelenek vagyunk a nyugalomra, a hosszút és lassút méltányolni. A sietség kora a szétszórtság kora, így az embernek a szétszórtságból először össze kell szednie magát. Ehhez pedig kiváló modell a keresztény zarándoklat, amelyben az út ugyanolyan fontos, mint a cél. A zarándokút nem üres térköz vagy időtartam, amelyet mielőbb le kell tudni. Sokkal inkább alkotórésze magának az elérendő célnak. A zarándok útonlevése jelentésekben gazdag: vezeklés, gyógyulás, köszönetmondás, ima. A zarándokút nem puszta keresztülmenetel, hanem átmenet a célhoz. Az időben a zarándok úton van a jövőbe, ahol üdvösségét várja, de ez az üdvösség már a jelenben formálódik. Ezért a zarándoknak útja során Istenre kell figyelnie, aki azt a csöndet keresi fel, amely a készülékek elnémítása után keletkezik. Ez a találkozás a telt idő, amelynek nem kell eseményekben és váltásokban gazdagnak lennie; ez a tartam ideje.

Arisztotelész szerint a szemlélődő nyugalom magasabb rendű minden egyéb tevékenységnél. Szerinte minden tevékenységet a szemlélődő nyugalom érdekében kell végezni és minden tevékenységeknek a szemlélődő nyugalomba kell torkollnia. Az arisztotelészi szemlélődő elidőzés olyan tárgy felé fordul, amely múlhatatlan és változhatatlan; ez az igazság szemlélődő vizsgálata és önmaga szemlélődő átengedése az igazságnak. Szent Ágoston hangsúlyozza, hogy a szemlélődő nyugalom nem tétlen semmittevés, hanem az igazság keresése és megtalálása; nem a szétszóródást szolgálja, hanem az összegyűjtést - vagyis az elidőzés az értelem összeszedését, összeszedettségét feltételezi. Szent Benedek *ora et labora*⁵ jelmondata a *szemlélődő élet* (vita contemplativa) és az *aktív élet* (vita activa) harmonizálását célozza. A munka a szemlélődéstől nyeri el értelmét. A nap imával kezdődik és ima zárja le. Ez adja meg az idő ritmusát. Az egyházi év naptára nem pusztán a napok számolására szolgál. Egy elbeszélésen alapul, amelyben az ünnepnapok narratív stációkat alkotnak: biztos pontok az idő áramában, amelyek megkötik a narratívát, hogy az ne folyjék szét. Időbeli szakaszokat képeznek, amelyek tagolják és ritmizálják az időt. Értelmesnek mutatják az időt, annak lefolyását. Úgy működnek, mint egy elbeszélés fejezetei. Egy fejezet lezárása előkészíti a következő fejezetet,

⁵ Imádkozzál és dolgozzál

együttesen pedig a teljes elbeszélés feszültségívének alkotóelemei. A remény ideje, a fájdalom ideje és az öröm ideje mennek át egymásba.

A reformáció az a pont, amely megbontotta az aktív és a szemlélődő élet korábbi egyensúlyát. Max Weber⁶ részletezi ennek állomásait. A predestináció tana a kálvinistát bizonytalanságban hagyja a tekintetben, hogy vajon üdvösségre vagy kárhozatra van rendelve, ez pedig súlyos szorongás forrása. A sikeresség a munkában azonban a kiválasztottság jelének számít, amely enyhíti a szorongást. A kálvinista számára a *vita activa*, az iparkodó, lázas tevékenykedés az üdvösségre rendeltség jele, vagyis a protestáns evilági aszkézis a munkát az üdvözüléssel kapcsolja össze, ahol az időpazarlás a legsúlyosabb bűn. Max Weber a protestáns aszkézisben a kapitalizmus szellemének csíráit látja, amelynek lélektani hatása megszabadította a javak szerzését a régebbi keresztény etika gátlásaitól és úgy rombolta le a nyereségvágy korlátait, hogy nem csak legalizálta azt, hanem kifejezetten az isteni akaratot látta benne.

Mindez megágyazott annak a folyamatnak, amely az ipari forradalom kapcsán az emberi időt a gépidőhöz kötötte. Az időtakarékos imperatívusz az embert a gépek ritmusához szabta. Az emberi élet gépies munkafolyamattá vált, amely így a *vita contemplatív*ról teljesen lementszett *vita activa* lett. Ebben az ember dolgozó állattá süllyed, a munkaszünetek célja pedig egyedül az a pihenés, amely a munkaképesség helyreállítását szolgálja, vagyis az, amely lehetővé teszi a további munkát. A régi idők súlyosan kizsákmányolt munkásaihoz képest a modern szabadidős fogyasztói társadalom sem hozott ebben jelentős változást. A munka olyan mértékben totalizált, hogy a munkaidőn kívül csak az az idő marad, amit el kell verni. Minthogy a munka elnyel minden cselekvési energiát, a munkától szabad időben csak passzív szórakozás lehetséges, amelyben az ember kipiheni a munkát, hogy teljes erővel ismét dolgozni tudjon. A szabadidőt röpké, kérészéletű eseményekkel és élményekkel töltik ki. Elhasználják az időt, nem jutnak el a *vita contemplatív*ához. Az ember leszokik az elidőzésről, így semmi sem köti meg az időt és olyan benyomás támad, mintha az idő gyorsabban múlna vagy mintha, minden fölgyorsult volna. A hosszú, a lassú kezd egészen eltűnni az életből. Pedig a hosszú és a lassú teremti a tartamot. Már Nietzsche észlelte: *Nyugalom híján civilizációnk új barbárságba jut*. Ha az életből kiűzik a szemlélődés minden elemét, akkor halálos hiperaktivitásba végzi. Az ember saját tevésebe fullad bele.

A *vita activa* mindaddig kényszer, amíg nem foglalja magába a *vita contemplatív*át, mert a minden szemlélődő pillanatot kerülő *vita activa* pusztá aktivitássá üresedik ki, ami zaklatottsághoz és nyugtalansághoz vezet. A *vita contemplativa* a tartam gyakorlata, amely egy másik időt teremtve, a munka idejét megszakítja. A szemlélődő elidőzés időt ad. Kitágítja a létet, amely több, mint tevőlegesség. Az élet időt és teret, tartamot és tágasságot nyer, ha visszaszerzi a szemlélődés képességét. Aquinói Szent Tamás, Eckhart mester és Szent Gergely írásaira hivatkozva, az eszményi e két életforma egyensúlya, mert a tevékeny életnek a szemlélődéshez kell vezetnie - a szemlélődésnek viszont a tevékenységbe kell visszaszólítania bennünket. A szemlélődés misztikus dimenziója: elidőzés Istennél, szerető figyelemmel. Vajon képesek leszünk odaszánni az ehhez szükséges időt? Byung-Chul Han szerint ez hiperaktív korunk létkérdése, a valódi kiút abból a csapdából, amelyben a túlfeszített aktivitás, élményhajszolás és tartalomfogyasztás, vegetatív szinten funkcionáló *anima minima*-vá zsugorítja életünket.

Sörédi Pál

⁶ Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat Kiadó. Budapest, 1982.